

İBRAHİM HALİL
CERGİBOZAN**

Aruz Vezninin Şiirde Tatbikine Bir Örnek: Cerrâh Ömer Lutfî Divanı'nda Ünsüzün Ünsüze Ulanması*

An Example of the Application of Aruz
Prosody in Poetry: Consonant-to-Consonant
Liaison at Cerrâh Ömer Lutfî's Divan

Ö Z E T

Mısradaki hecelerın açıklık/kapalılıklarını esas alan ve ilk kullanım alanı olarak Arap edebiyatının gösterildiği aruz vezni, sonraki devirlerde birtakım değişiklikler ile birlikte Fars edebiyatında da kullanım alanı bulmuş; ardından Fars edebiyatının da tesiriyle Türk edebiyatında asırlar boyu kullanılan bir ölçü birimi olmuştur. İlk dönemlerde Türkçe kelimelerin aruz vezniyle uyumsuzluğu; bilhassa da “â”, “î” ve “û” uzun ünlülerinin Türkçede bulunmayışı, aruz kusurları olarak değerlendirilen kimi yöntemlere sıklıkla başvurulmasına sebep olmuştur. İlerleyen devirlerde Arapça ve Farsça kelimelerin Türk dilinde yaygınlaşması ile aruz kusurları git gide azalmış, nihayet aruz vezniyle de âhenkli ve girift şiirlerin yazıldığı bir dönem yaşanır olmuştur. Türk şairleri tarafından benimsenen aruz vezni, milli ölçümüz olan hece ölçüsü ile de birlikte kullanım alanı bulmuştur. Klasik Türk şiirimizin temel ölçü birimi olmakla kalmamış bazı halk edebiyatı sanatçılarının da zaman zaman kullandığı bir ölçü birimi olmuştur. Hatta klasik Türk şiiri, ömrünü tamamladıktan sonra bile aruz vezni bir müddet daha kullanılmaya devam edilmiş; eski şiiri ve onun ölçü birimini tenkit eden şairler bile aruz vezniyle eserler vermişlerdir. Aruz veznini şiirlerinde kullanan şairlerin tasarrufları doğrutusunda aruz vezni, bazı dönemlerde bazı ilginç ve birtakım farklı kullanımlar da kazanmıştır. Bu

A B S T R A C T

Aruz prosody, which is based on open/closed syllables in a verse and was first used in Arabic literature, has also been used in Persian literature with certain changes in later periods, and it has been used in Turkish literature for centuries as an influence of Persian literature. In early periods, the incompatibility of Turkish words with the aruz prosody, especially the lack of long vowels “â”, “î” and “û” in Turkish, led to the use of methods that were considered flaws in aruz. In the following periods, flaws in aruz gradually decreased with the spread of Arabic and Persian words in the Turkish language, and eventually, there was a period in which harmonious and intricate poems were written with aruz prosody as well. Adopted by Turkish poets, aruz prosody was also used with the syllabic verse, which is our national poetic form. Aruz prosody has not only become the poetic meter in our classical Turkish poetry; it was also a poetic meter occasionally used by some folk literature artists. Even after classical Turkish poetry had become a thing of the past, aruz prosody continued being used for a while more, and the poets who criticized the old poetry and its poetic meter also produced works with aruz prosody. Aruz prosody was used in some periods in interesting and different ways in line with the creativity of the poets who used the aruz prosody in their poems. This

* Makalenin Geliş Tarihi: 12.09.2021 / Kabul Tarihi: 25.10.2021.

** Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (i.halil.cergibozan@gmail.com), Orcid Id: 0000-0002-9263-7249.

çalışmamızda 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşayan Cerrâh Ömer Lütfî'nin "aruz vezni"ni şiirlerinde uygulayış biçimi ele alınmaktadır.

study discusses the way aruz prosody was used in the poems of Cerrâh Ömer Lütfî, who lived in the second half of the 19th century and the first quarter of the 20th century.

ANAHTAR KELİMELEER

Aruz, Vezin tasarrufu, Cerrâh Ömer Lütfî.

KEYWORDS

Aruz, Aruz prosody application, Cerrâh Ömer Lütfî.

Giriş

Ritim ve âhenk bakımından şiirin en önemli unsurlarından biri olarak görülen ölçü, hece-aruz fark etmeksizin düzenli ses oluşumlarıyla şiire müzikalite de katan bir öge olarak karşımıza çıkar (Saraç 2007: 201; Belviranlı 1965: 26; Banarlı 1983: 153).¹ Sözlük anlamı *çadırın ortasına dikilen direk* demek olan aruz; Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında hecelerin uzunluk (kapalı) ve kısalıklarını (açıklıklarını) esas alan bir nazım ölçüsüdür (Dilçin 1983: 3; Pala 2013: 28; İpekten 2016: 131; Çetin 1991: 424). Klasik şiirimizin bir zorunluluk olarak şairlere sunduğu aruz vezninin "kalıplar"ı; Türk dilinin yapısı sebebiyle şiiri ve şairi sınırlandıran, söylemek istediklerini kısıtlayan bir görünüm arz etse de gelenekçi şair, bu "kalıplar"ı aşmanın yolunu, gerektiğinde kendi şiirlerinde uyguladığı bazı yöntemlerle kendisine sunulanı bir miktar esnetmek suretiyle şiirlerine uydurmayı bilmiştir. Aruz tasarrufları denilen bu yöntemlerin uygulanmasında Türkçenin söyleyiş (telaffuz) özelliklerinin de etkili olduğunu ifade edebiliriz. Şairlerin bunu yapmaktaki maksadı açık veya kapalı yahut da mısradaki fazla veya eksik heceye duyduğu ihtiyacı gidermektir.

Bilhassa aruz vezninin uygulanmasında, geleneğin belirlediği kurallara şairlerin her zaman sıkı sıkıya bağlı kaldığı söylenemez. Söz gelimi sonu elif ve nûn harfi ile biten Arapça ve Farsça kelimelerde yapılmasının câiz olmadığı değerlendirilen medd (imâle-i memdûde), çoğu zaman bu kuralın dışına çıkılarak hatta Türkçe kelimelerle

¹ Ölçünün şiirde, bilhassa Türk şiirinde kazandığı (örtülü) anlamlar da bulunur: "Veznin şiirin rüknü olup olmadığı tartışmaları bir yana, Türk şiirinde kullanılan vezinler, başlangıcından beri vezin olmanın ötesinde mânâlar taşır. Hece vezninin önce avamî, sonra millî bulunuşu; arûzun önce İslâmî, sonra entelektüel, bilâhare klâsik ve nihayet gerici sayılışı; serbest şiirin uzun süre 'bobstil'le ve marksizimle eşleşmesi, bu örtülü anlamlardan birkaçı..." (Özgül 2018: 246).

yapılmıştır (İpekten 2016: 151, 155). Şairlerin bilinen aruz tasarruflarının dışına çıkarak alışılmadık bir şekilde yaptıkları tasarruflarda beytin yahut mısraın vezin ile ilgili bir problem taşıyıp taşımadığı şüpheli hâle gelir. İlk bakışta bir vezin problemi olduğu görülen bu gibi mısralarda şairin, uyguladıysa eğer, vezin problemini gidermek için ne gibi yöntemler kullandığı görülmez yahut fark edilmez.² Yahut da aruzu şiirine uyduran şairin kullandığı yöntemin bir kusur mu yoksa geçerli kabul edilebilirliğe sahip bir tasarruf mu olduğu değerlendirmesinde bulunmak gerekir. Şairin veznin uygunluğu için kullandığı yöntem araştırmacı tarafından fark edilmediği takdirde mısraın/beytin “vezin bakımından kusurlu” olarak değerlendirilmesine sebebiyet verir. Araştırmacının metne yaklaşımından başka vezin ile ilgili hataların geçerli sebepleri de olabilir. Müstensihthen kaynaklı hatalar, şairin nazım bilgisi konusunda eksikliği ve dikkatsizliği, şairin mânâyı şekle tercih etmesi bu sebepler arasında gösterilir (Kaplan 2019: 283). Gelenekte şair, aruzu şiire uygularken çoğu zaman şu yöntem ve tasarrufları uygular³:

1. Vasl (Ulama): Vezin gereği açık heceye ihtiyaç duyulduğu yerde sonu ünsüz ile biten bir sözcüğü ünlü ile başlayan bir sözcüğe getirerek kapalı heceyi açık hece hâline getirme (bulduk_ol, dedim_ey).

2. İmâle: Türkçe kelimeler de dahil olmak üzere açık heceyi kapalı hece hâline getirme. İki türlü imâle vardır:

a) İmâle-i maksûr: Aruz uygulamasında büyük bir kusur sayılan ve Türkçe kelimelerde yapılan imâledir. Türkçede kısa okunması gereken hecelerin uzun okunmasıdır (İpekten 2016: 146): destini bûs-, bu husûsda...

² Bu konuda araştırma yapan İ. Hakkı Aksoyak (2008: 388-403), vezni tutmayan kimi mısralarda uygulanabilecek birtakım yöntemlerden başka hece sayısını değiştirerek veznin mısraya uydurulduğunu tespit etmiştir (Aksoyak 2008: 390). Gelenğin belirlediği kurallar içerisinde hece sayısını eksiltmek gibi bir yöntem bulunmamaktadır. Bu gibi örnekler şairlerin gerektiğinde farklı birtakım yöntemlere başvurduklarını göstermektedir. Aruz ile ilgili tasarrufların pek çoğunu şiirlerine uygulayan bir şair için bk: (Kaplan 2019: 279-311).

³ Çalışmamızın amacı Cerrâh Ömer Lütfî'nin aruz veznini kendi şiirine uygularken bilinen aruz tasarrufları dışında kullandığı farklı bir tasarruf biçimini ortaya koymak olduğu için söz konusu tasarrufların detaylarına girilmemiştir. Arazun Türk şiirine tatbikinde ortaya çıkan tasarrufların detayları için bk: (Düzenli, Bulak 2018: 145-171).

b) İmâle-i Memdûd (Med): Arapça ve Farsça kelimelerde uzun heceyi ya da sonu iki ünsüz harfle veya sonu hemze ile biten bir heceyi, bir uzun bir kısa okumaktır (İpekten 2016: 151). Şairler, gerektiğinde Türkçe kelimelerde de med yapmışlardır. Cân, mâh, sâl...

3. Zihâf: Uzun ünlüyü (kapalı heceyi), kısa ünlü (açık hece) hâline getirme. Arapça ve Farsça kelimelerde uzun ünlü bulunan heceleri kısa okumaktır. İmâlenin tersi olup aruz uygulamalarında büyük kusur sayılmıştır (İpekten 2016: 157): nûr/nur, 'âşık, 'aşık...

4. Tahrîk: Esas harekesi sakin olan bir harfi harekelendirme yoluyla hece eksikliğini gidermek veya kapalı heceyi açık heceye dönüştürerek ihtiyaç duyulan şekilde hece elde etmek: *Sihir/Sihir, hüsn/hüsün, zikr/zikir...* (Düzenli, Bulak 2018: 157).

5. Teskîn: Tahrîk'in tersi olup vezin gereği mısradaki hece fazlalığını gidermek yahut açık heceyi kapalı hece hâline getirmek için harekeli olan bir harfi sakin, yani cezm ile okumak: *Mürüvvet/mürvet, Ki olmaz/k'olmaz* (Düzenli, Bulak 2018: 157-159).

6. Teşdîd: Hece eksikliği sebebiyle oluşan vezin aksaklığını gidermek için bir ünsüzü iki ünsüz olarak, başka bir deyişle şeddesiz bir sözcüğü şeddeli okumak: *Şeker/şekker, mersiye/merciyye...* (Düzenli, Bulak 2018: 160, 161).

9. Tahfîf: Vezin aksaklığının önüne geçmek maksadıyla ihtiyaç duyulan nitelikte hece elde etmek için şeddeli olan bir sözcüğü veya ünsüzü şeddesiz okumak. *Billûr/bilûr, dürr/dür...* (Düzenli, Bulak 2018: 161-162).

10. Tezyîd: Veznin mısraya sorunsuz bir şekilde uygulanabilmesi için ihtiyaç duyulan yerde kelimelere harf ilave etmek: "*Bir/bîr*" (Düzenli, Bulak 2018: 162).

11. Tenkîs: Mısraın vezne uygun hâle getirilebilmesi için ihtiyaç duyulan yerde harf eksiltmektir. Fazla hecenin atılması veya kapalı hecenin açık hece hâline getirilmesi için başvurulan bir yöntemdir: *Günâh/günah, bûstân/bostân, ejderhâ/ejdehâ...* (Düzenli, Bulak 2018: 163-165).

12. Tebdîl: Veznin mısraya sorunsuz bir şekilde uygulanabilmesi için ihtiyaç duyulan yerlerde bir kelimedeki iki ünlünün, iki ünsüzün veya bir

ünlü ile bir ünsüzün yerinin değiştirilmesi veya kelimelerdeki bir harfin muadili ile değiştirilmesi yoluyla istenilen nitelikte hece elde etmektir. Tebdîl ile kısa ve açık heceler, uzun ve kapalı; uzun ve kapalı heceler ise kısa ve açık hecelere dönüştürülür: *Dünya/dünyâ, yâhud/yahud, nâgehân/negâhân, /sîmurg/sîmrug...* (Düzenli, Bulak 2018: 165, 166).

13. Tefrîk: Vezni mısraya uygulayabilmek için bazı beyitlerin sonundaki kelimelerin veya terkiplerin vezin gereği ikinci mısradaki tamamlanmasıdır (Düzenli, Bulak 2018: 166).

Yukarıda bahsi geçen yöntem ve tasarruflar, klasik Türk şiirimizde şairlerin hemen her devirde kullandığı aruz vezninin Türk şiirine uygulanmasındaki yöntemleridir. Bu tasarrufların metin neşrinde özel birtakım işaretlerle gösterilmesi teklifleri de bulunmaktadır (Köksal 2009: 63-86). Çalışmamıza konu olan aruz ile ilgili yapılan tasarruf, Cerrâh Ömer Lutfî'nin aruzu şiirlerine uygularken kullandığı farklı bir yöntemi esas almaktadır.⁴

Cerrâh Ömer Lutfî

Kaynaklarda hayatı hakkında şimdilik bir bilgi edinemediğimiz Lutfî'nin divanında bulunan çok sayıda tarih manzumesinden 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başlarında yaşadığı anlaşılmıştır. Asıl adının Ömer Lutfî olduğunu bazı şiirlerine düşürdüğü notlardan ve söz konusu şiirlerini bu şekilde imzalamasından anlıyoruz.⁵ Asıl mesleğinin ise matbaada müretteplik olduğunu bir şiirinde bizzat ifade etmektedir.⁶

⁴ Cerrâh Ömer Lutfî Divanı Milli Kütüphane, 06 Mil Yz B 967 numarada kayıtlı olup Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında Dr. Öğr. Üyesi Nurgül SUCU KÖROĞLU danışmanlığında tarafımızca doktora tezi olarak çalışılmaktadır.

⁵ Şairin ayrıca "Cerrâh 'Ömer Lutfiyim'" ifadesini teşkil eden bir de akrostiş şiiri vardır.

⁶ Hayal matbaasında çalıştığını ifade eden şair, mesleğin verdiği sıkıntılara da temas eder:

Gerçi şadâkatle Hayâl Maṭba'asında niçe sâl

İtdim vücûdum pâymâl tâ kalmadı tâb u tüvân

39a b.28 K.

Kendi şairliğini övdüğü aşağıdaki beyitte mesleğine dair bilgi de bulunur:

Demişler hiç mürettibden çıkar mı şâ'ir-i mâhir

Didim Lutfî ḥaḳîkatdir fakat bir dâne ben çıkdim

37b b.5 G.

Cerrâh unvanını/lakabını ise bir dönem Gülhanede bulunan tıbbîyede gönüllü olarak çalışmasından dolayı aldığını düşünmekteyiz.⁷ Pek çok şehirde bulunduğu yazdığı şiirlerinden ve şiirlerine düşürdüğü notlardan anlaşılmaktadır. Kime yazıldığını bilmediğimiz bir şiirinde İstanbul'a gönderilmeyi istemesi şairin memleketinin İstanbul olabileceğini düşündürmektedir. Şimdilik divanından başka bir eserinin olmadığını bildiğimiz Lutfî'nin nerede ve ne zaman vefat ettiği ise bilinmemektedir.⁸

Cerrâh Ömer Lutfî Divanı'nda Ünsüzün Ünsüze Ulanması: Kulak için Aruz

Klasik şiir geleneğinin ömrünü tamamladığı bir devrede klasik tarzda şiirler kaleme alan Lutfî, aruzu şiirlerine uygularken ilginç bir tasarrufta bulunur. Son harfinde ünsüz bulunan bir sözcüğü, ünsüz ile başlayan bir sözcüğe ulayarak **ünsüzü ünsüze** vâsıl eder. Bunu yaparken ikinci sözcüğün başındaki ünsüz her zaman "h" (ه) harfi olur. İlk sözcüğün sonundaki ünsüzler ise "n, m, r, ş, y (ن, م, ر, ش, ی)" ünsüzleridir. Vezin zaruretiyle açık heceye ihtiyaç duyulduğunda "n, m, r, ş, y" ünsüzleri, "h" ünsüzüne rastlatılır. Söz konusu ünsüzler "h" ünsüzü ile karşılaştığında ise "h" ünsüzü söyleyişte yutulur ve böylece tef'ilede ihtiyaç duyulan açık hece elde edilmiş olur. Bu durum şekilce vezin problemini ortadan kaldırmaz. Ancak mısra okunduğunda vezin ile ilgili problem de hissedilmez. Lutfî, bu durumlarda aruz veznini kulak için uygular. 420 manzume bulunan divanda 1 gazelde baştan sona, muhtelif yerlerin de 16'sinde olmak üzere toplam 23 yerde aruz vezni ile ilgili bu tasarruf uygulanır. Lutfî, bu uygulamada aruz vezninde belirli bir kalıbı esas almaz. 6 farklı aruz kalıbında Lutfî, **ünsüzü ünsüze** ulayarak bir bakıma şiirlerini aruz veznine uydurmuş olur. Aşağıdaki tabloda bahis

⁷ Şairin kullandığı bu unvan/lakap yine şiirlerine düşürdüğü notlarda yer almaktadır. Şair, yukarıda sözünü ettiğimiz şiirlerine Cerrâh Ömer Lutfî imzasını atmıştır. Bu konuyla ilgili çalışmalarımız sürmekte olup çalışmamız sonlandığında bu konunun netlik kazanacağını ummaktayız.

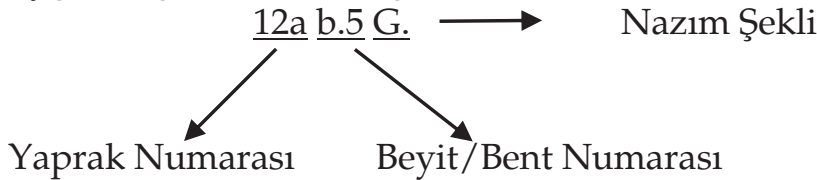
⁸ Yazmanın kütüphane kaydında "1927'de sağ" ifadesi bulunmaktadır. Bu tarih, şairin divanında bulunan tarih manzumelerindeki en geç tarihtir.

konusu olan aruz tasarrufu hangi vezinde, kaç defa ve “h” harfine vâsıl edilen ünsüzleri gösterir:

Vezin	Sayı	Ulama Ünsüzler	Yapılan
Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün	9	(n_h), (r_h), (m_h)	
Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün	9	(n_h), (r_h), (m_h), (y_h), (ş_h)	
Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün	2	(r_h)	
Mef'ülü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ülün	1	(m_h)	
Müstef'ilâtün Müstef'ilâtün	1	(n_h)	
Mef'ülü Fâ'ilâtün Mef'ülü Fâ'ilâtün	1	(r_h)	

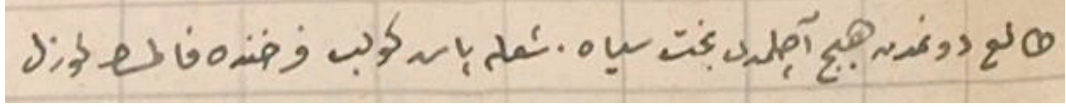
Bu yöntem en fazla Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün ve Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün kalıplarında “n, m, r, ş, y” ünsüzleri “h” ünsüzüne ulanarak yapılmıştır. Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün kalıbında “r” ünsüzü, Mef'ülü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ülün kalıbında “m” ünsüzü, Müstef'ilâtün Müstef'ilâtün ve Mef'ülü Fâ'ilâtün Mef'ülü Fâ'ilâtün kalıplarında “r” ünsüzü “h” ünsüzüne ulanmıştır.

Başlıklar hâlinde incelediğimiz beyit ve bentler divandaki yaprak numarasına göre verilmiş olup beyit/bent numarası ile birlikte nazım şekli de gösterilmiştir. Aşağıdaki şema, divandan alınan örnek beyit/bentlerin divandaki yerini ve beyit/bent numarasını vermede uyguladığımız metodu göstermektedir:

a) İlk Kelimenin Sonunda Bulunan n (ن) Ünsüzünün h (ه) Ünsüzüne Ulanması⁹:

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

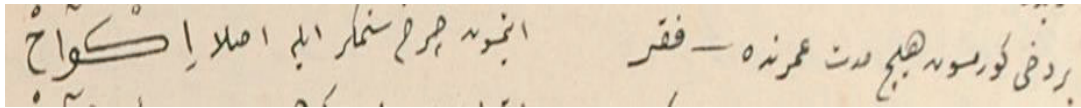

Ṭālī'-i dū / numdan_hîç a / çılmadı baḥ / ṭ-1 siyāh

Şu'le-pāş-ı / kevkeb-i fer / ḥunde-fālim / sıñ güzel 12a b.5 G.

Görüldüğü üzere birinci mısraın ikinci tef'ilesinde ikinci hecede açık hecenin bulunması gerekmektedir. Bu görünümüyle mısra, fâ'ilâtün kalıbına uymamaktadır. Ancak söyleniş dikkate alındığında "hîç" kelimesinin başında bulunan "h" ünsüzü, "numdan" ifadesinin sonundaki "n" ünsüzü dolayısıyla okunurken yutulmaktadır: "numda_n(h)îç a". Parantez içinde gösterdiğimiz h ünsüzü, okunurken yutulduğu için söyleyişe dayalı olmak üzere ikinci hecede açık hece meydana getirilmekte olup vezin problemi de bir bakıma ortadan kaldırılmakta, aruz söyleyişe tatbik edilmektedir.¹⁰

Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

Bir daḥi gör / mesün_hîç müd / det-i 'ömrin / de faḥr

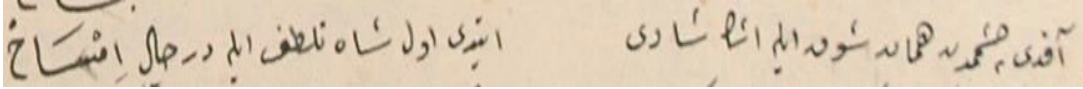
İtmesün çarḥ / -1 sitemger / ile aşlā / ikvāḥ 32b b.66 K.

⁹ Başlıklar hâlinde ele aldığımız beyit/bentlerde; başta imâle, zihâf ve medd olmak üzere diğer vezin tasarruflarına, bahsi geçen aruz tasarrufunu daha belirgin gösterebilmek adına değinilmemiştir. Ünsüzün ünsüze vaslını metin üzerinde gösterirken M. Fatih KÖKSAL'ın ünlünün ünlüye vaslını göstermede kullanılmasını teklif ettiği işareti () esas aldık (Köksal 2009: 73-75). Bu yöntem, çalışmamız için uygun görünmese de iki sözcük/hece arasında meydana gelen bir ulamayı göstereceğini düşündüğümüz için söz konusu işareti kullanmayı tercih ettik.

¹⁰ "Ne yapmalı? Tabî ki aruzla yazılmış metinleri Türk aruzunun kurallarıyla ve her hâlükârda taktî ile okumak boynumuzun borcu olmalı. Biz taktî ile okumayı bıraktık. Hatta dalga geçiyoruz, hocalar böyle okursa eski usul medreseli olurmuş...Taktî ile okumak ritmik okumaktır, doğru okumaktır, doğru ile yanlışlığı bir nevi parmak hesabıyla saymaktır. Doğruluğunu hem dilimiz hem de kulakla tasdik ediyoruz. Bunu yaptığımız zaman zaten orada imâle mi var vurgu mu, ortaya çıkıyor." (Kılıç 2008: 486).

Benzer şekilde bu kez fe'ilâtün kalıbında yine birinci mısradaki ikinci tef'ilenin ikinci hecesinde açık heceye ihtiyaç duyulmaktadır. “mesü_n(h)îç müd” şeklindeki okuyuşla ihtiyaç duyulan açık hece elde edilir.

Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

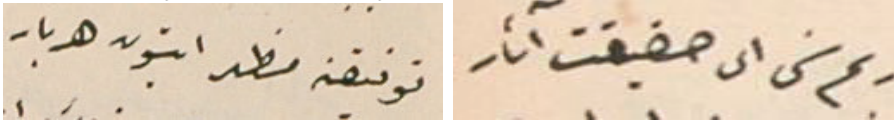

Akdı çeşmim / den_hemân şevk / ile eşk-i / şādī

İtdi ol şāh / telaṭṭuf / ile derḥāl / imsāḥ 32b b.86 K.

Birinci mısradaki ikinci tef'ilenin fe'ilâtün kalıbına uyması için baştaki hecelerin açık olması gerekmektedir. Tef'ilenin ilk hecesinin şekilce kapalı bir hece olması bir aruz kusuru olarak görülse de okunuş itibarıyla vezin sağlanmaktadır: “de_n(h)emân şevk”.

Müstef'ilâtün Müstef'ilâtün

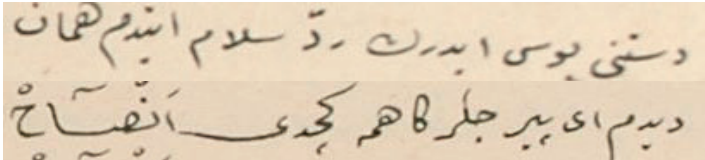
Rabbim seni ey / ḥaḳīqat-āṣār

Tevfīkine maz / har itsün_her bār 80b b.5 M.

İkinci mısradaki ikinci tef'ilede “sü_n(h)er bâr” şeklindeki okuyuşta yine “h” ünsüzü yutulmakta ve ihtiyaç duyulan açık hece meydana getirilmektedir.

b) İlk Kelimenin Sonunda Bulunan m (م) Ünsüzünün h (ه) Ünsüzüne Ulanması:

Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

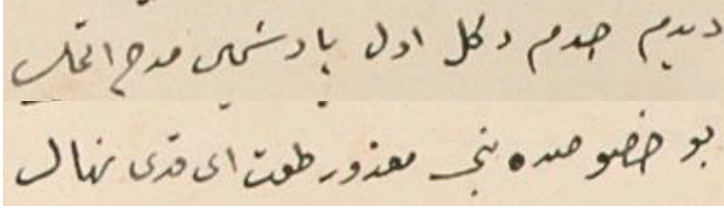

Destini būs / iderek redd / -i selām it / dim_hemân

Didim ey pīr / cigergā / hıma geçdi / enşāḥ 31b
b.10 K.

Birinci mısraın son tef'ilesinde ilk hecenin vezin gereği açık olması gerekmektedir. Bu ise ancak “*di_m(h)emân*” şeklinde, “h” harfinin okuyuşta yutulması ile sağlanır.

Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

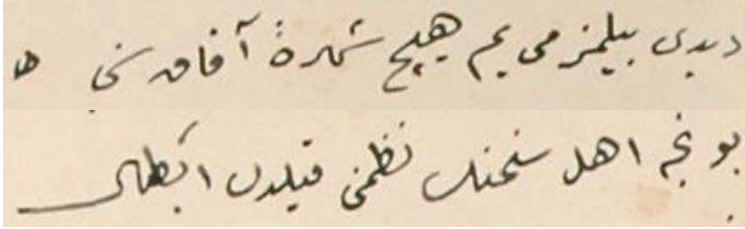

Didim_ħaddim / degül ol pā / dišāhı medh / itmek

Bu ħuşūşda / beni ma'zūr / tüt ey kaçad / di nihāl 58a
b.49 K.

Bu kez birinci mısraın ilk tef'ilesinin fe'ilâtün kalıbına uyması için ikinci hecede açık ünlü gerekmektedir. “*Didi_m(h)addim*” şeklindeki okuyuşta “h” ünsüzünün yine yutularak okunmaması, vezin ile ilgili problemi gidermektedir.

Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

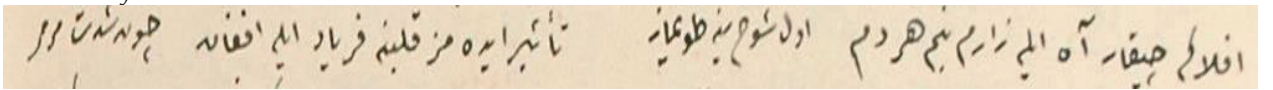
Didi bilmez / miyim_ħiç şö / re-i āfāk / seni

Bunca ehl-i / süħanıñ naz / mını kıldıñ / ibtāl 58a b.51 K.

Aynı manzumede bir başka beyitte benzer uygulama bir kez daha görülür. İkinci tef'ilede yine fe'ilâtün kalıbı için ikinci hecenin açık okunmasını sağlayan “*miyi_m(h)îç şö*” şeklindeki okuyuş, vezin kusurunu ortadan kaldırır.

Mef'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ûlün

Mef'ûlü Fe'ûlün

Eflāke / çıkar āh i / le zārım be / nim_ħer dem

Ol şūħ yi / ne toymaz

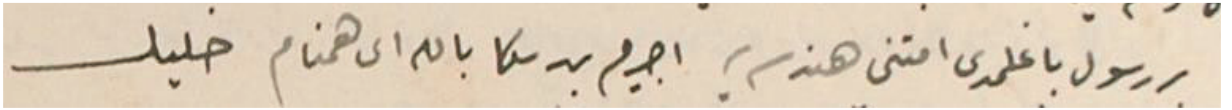
Te'sîr i / demez albi / ne feryâd i / le efan

Çün Őidde / t-i mermer 45b b6 G.

Müstezad gazelin ilk mısraının son tef'ilesinde başta bulunması gereken açık hece, "ni_m(h)er dem" Şeklindeki okuyuŐuyla elde edilir.

c) İlk Kelimenin Sonunda Bulunan y (ى) Ünsüzünün h (ه) Ünsüzüne Ulanması:

Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

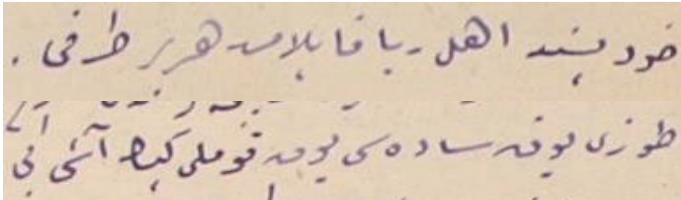
Bir resül bāğ / lamadı üm / metini hen / deseye

Acırım ben / saña Bi'llâh / ey_hem-nâm / -ı Hâlil 65b
b.6 G.

İkinci mısrada üçüncü tef'ilede "y" ünsüzü okuyuşta "h"yi yutar ve açık heceye duyulan ihtiyaç giderilmiş olur: "ey_(h)em-nâm"

ç) İlk Kelimenin Sonunda Bulunan Ő (ش) Ünsüzünün h (ه) Ünsüzüne Ulanması:

Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

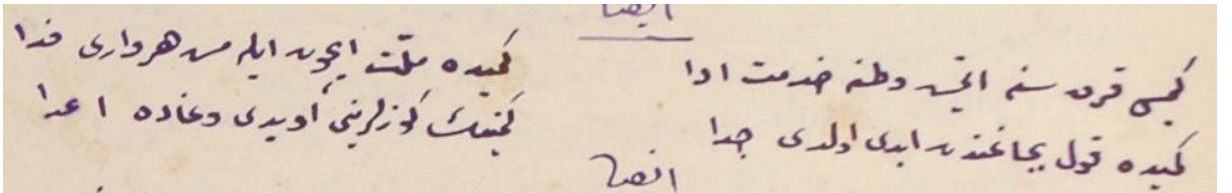

Hod-pesend eh / l-i riyâ ap / lamıŐ_her bir / arafı

uzı yok sâ / desi yok um / lı kepek â / Őı gibi 87b b.5 G.

Birinci mısrada üçüncü tef'ilede "Ő" ünsüzü, "h" ünsüzünün okunuşta yutulmasını saqlar ve açık hece ihtiyacı böylece temin edilmiş olur: "lamı_Ő(h)er bir".

Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

Kimisi kırk / sene itmiş / vaṭana ḥıd / met edā
 Kimi de mil / let için ey / lemiş_her va / rı fedā
 Kimi de kol / bacağından / ebedī ol / dı cüdā
 Kiminiñ göz / lerini oy / dı veḡāda / a'dā

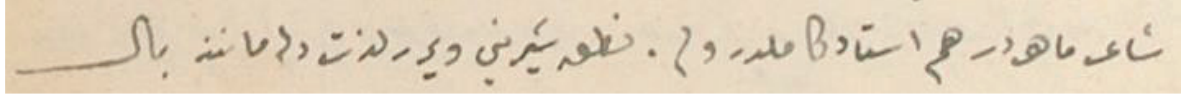
89a

b.IV Müs.

Yukarıdaki bendin ikinci mısraında üçüncü tef'ilede yine "ş" ünsüzü "h"nin okunuşta yutulmasını sağlayarak açık heceye duyulan ihtiyacı sağlamış olur: "lemi_ş(h)er va".

d) İlk Kelimenin Sonunda Bulunan "r" (ر) Ünsüzünün "h" (ه) Ünsüzüne Ulanması:

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Şā'ir-i mā / hirdir_hem üs / tād-ı kāmīl / dir velī

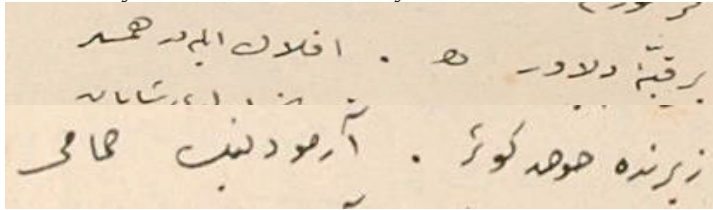
Nuṭḡ-ı şīrīn / i virür lez / zet dile mā / nend-i bal

12b

b.6 K.

Birinci mısraın ikinci tef'ilesinde fâ'ilâtün kalıbı için açık heceye duyulan ihtiyaç, "r" ünsüzünün "h"ye ulanmasıyla giderilmiştir. "h" harfi okunuşta yutulurarak açık heceye duyulan ihtiyaç giderilmiş olur: "hirdi_r(h)em üs".

Mef'ûlü Fâ'ilâtün Mef'ûlü Fâ'ilâtün

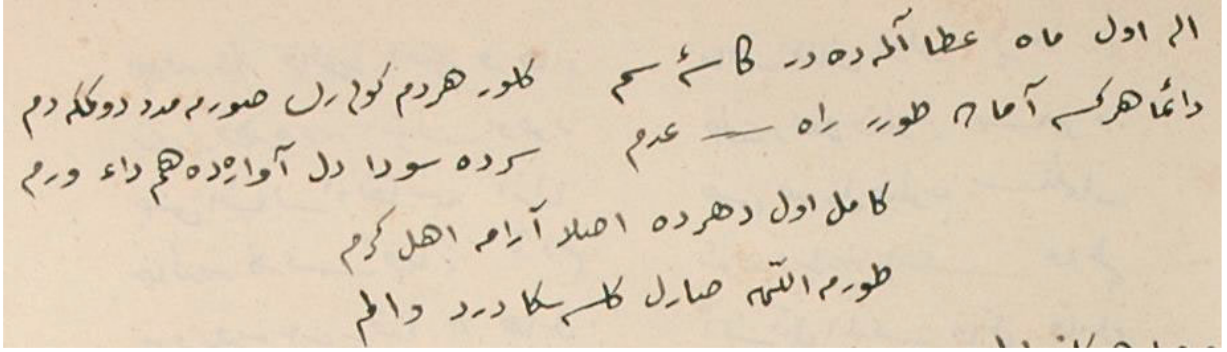

Bir ḡubbe / -i dilāver / eflāk i / ledir_hem-ser

Zīrinde / ḡoş kevşer / Armudlı / nıñ ḡamāmı

38a b.7 G.

Birinci mısraın son tef'ilesinin ikinci hecesinde ihtiyaç duyulan açık hece yine "h" ünsüzünün okunuşta yutulması ile yapılır: "ledi_r(h)em-ser".

Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

Ele ol mäh / -i 'itā al/ madadır kā / se-i semm

Gelür_her dem / gülerək şor / ma meded dök/ mege dem

Dā'imā her / kese āmā / de tūrur rāh / -i 'adem

Serde sevdā / dil-i āvā / rede hem dā' / -i verem

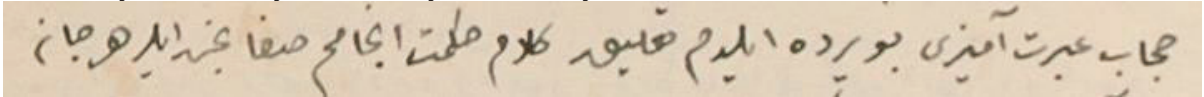
Kāmil ol dehr / de ašlā / arama ehl / -i kerem

Ṭurma Allāh / a şarıl gel / se saña derd / ü elem

60a

b.I Müs.

Yukarıdaki bendin ikinci mısranın ilk tef'ilesinde ikinci hecede açık heceye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyaç yine "h" ünsüzünün okunuşta yutulmasıyla giderilir: "**Gelü_r(h)er dem**".

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün

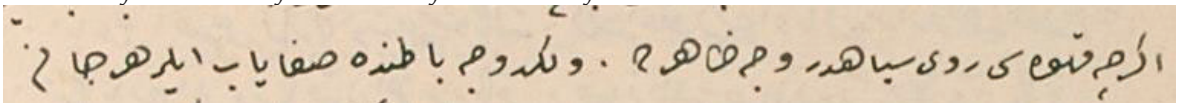
Ḥicāb-ı 'ib / ret-āmīzi / bu yerde ey / ledim ta'lik

Kelām-ı hik / met-encāmım / şafā-baḥş ey/ ler_her cāna

69b

b.4 G.

Beytin ikinci mısranın son tef'ilesinde başta bir açık hece gerekmektedir. "h" ünsüzü okunuşta yutulur, böylece açık hece elde edilmiş olur: "**le_r(h)er cāna**".

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün

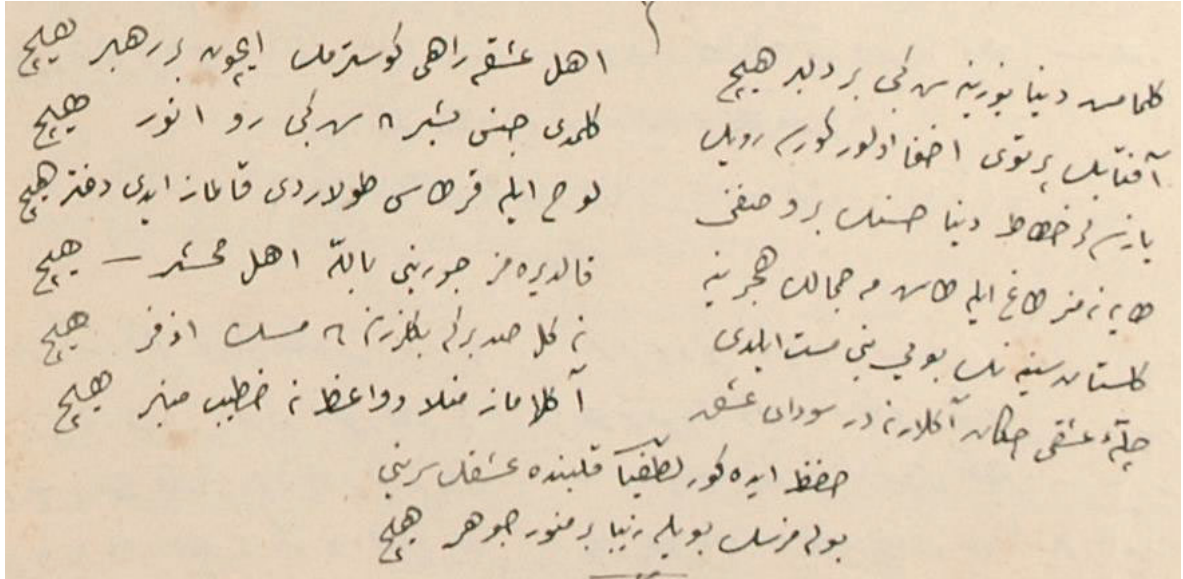
Egerçi kaḥ / vesī rūy-ı / siyāhdır vech / -i zāhirde

Velākin vech / -i bāṭında / ṣafā-yāb ey / ler_her cānı 3a
b.3 G.

İkinci mısraın son tef'ilesinde başta olması gereken açık hece, "le-r(h)er cānı" şeklindeki okunuş ile elde edilir.

Çalışmamızın buraya kadar olan kısmında örnek beyit/bentlerde yaptığımız değerlendirmeler söz konusu tasarrufun şair tarafından bilinçli bir şekilde yapılıp yapılmadığı, bunun bir aruz tasarrufu olup olmadığı konusunda akıllarda soru işareti bırakabilir. Ancak divanda bulunan bir gazelde baştan sona bu yöntemle aruz vezninin şiire uydurulması, soru işaretlerini bir nebze ortadan kaldırmaktadır. Aşağıdaki gazelin kafiye ve redif düzleminden hareketle son tef'ilelerin tamamında aruzla ilgili bu tasarrufun yer alması, şairin bunu bilinçli bir şekilde yaptığı ve şiirlerine uyguladığı bu yöntemin, okuyanlar tarafından belki de fark edilmesini sağlamak maksadını taşıdığı söylenebilir:

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

1. Gelmemiş dün / yâ yüzine / sen gibi bir / **dilber_hîç**
Ehl-i 'aşka / rāhı göster / mek için bir / **rehber_hîç**
2. Āfitābīñ / pertevi iḥ / fā olur gör / se rüyuñ
Gelmedi cins / -i beşerde / sen gibi rü / **-enver_hîç**

3. Yazsalar haṭ / ṭāṭ-ı dünyā / ḥüs[nü]nüñ bir / vaşfını
Levh ile kır / ṭās ṭolardı / ḳalmaz idi / **defter_hîç**
4. Ṭayanamaz / ṭağ ile ṭaş / meh-cemāliñ / hecrine
Ḳaldıramaz / cevrini Bi'l / lāh ehl-i / **maḥşer_hîç**
5. Gül-sitān-ı / sīneniñ bū / yı beni mest / eyledi
Ne gül-i şad / -berge beñzer / ne de misk-i / **ezfer_hîç**
6. Çille-i 'aş / ḳı çeken añ / lar nedir sev / dā-yı 'aşḳ
Añlamaz mon / lā vü vā'iz / ne ḥatīb-i / **minber_hîç**
7. Ḥıfz idegör / **Luṭfiyā** ḳal / binde 'aşḳıñ / sırrını
Bulamazsıñ / böyle zībā / bir münevver / **cevher_hîç** 44b
b.1-7 G.

Görüldüğü gibi “*dilber_hîç, rehber_hîç, enver_hîç, defter_hîç, maḥşer_hîç, ezfer_hîç, minber_hîç, cevher_hîç*” ifadelerinin vezin gereği fâ'ilün tef'ilesinde olması gerekmektedir. Bunun için de son tef'ilelerde ortada bulunan hecelerdeki yukarıda sözünü ettiğimiz gibi “r” ünsüzlerinin “h” ünsüzüne ulanması gerekmektedir. Aksi hâlde gazelin tüm beyitlerinde vezin problemi ortaya çıkacaktır. Şairin mânâ itibariyle vezni ihmal ettiği değerlendirmesinin, bir gazelin tüm beyitleri için pek de akla yatkın bir açıklama olmayacağı âşikârdır. Yukarıda sözünü ettiğimiz ünsüzlerin daima “h” ünsüzü ile bu tasarrufu meydana getirmesi, bu yöntemin şairce bir sistematığının olduğunu da göstermektedir.

Aruzla ilgili bu tasarrufu “ünsüzün ünsüze ulanması” olarak adlandırmamız şekilden, yani iki ünsüz arasında meydana gelen ses olayından ileri gelmektedir.¹¹ Esasında Lutfî, Türkçenin telaffuzunda

¹¹ İ. Hakkı Aksoyak, çalışmamızın başında değindiğimiz üzere hece sayısını eksiltmeyi deneyerek veznin mısraya uydurulduğunu tespit etmede de ses olayları üzerinde durur ve temkinli olunması gerektiğini ayrıca belirtir: “*Divan Edebiyatı ile meşgul olanlar, Osmanlı şairlerini aruz uygulamalarında kitabî bilgilerin yanı sıra ses olayları ile bir şekilde veznin çıkabileceğini göz önünde tutmalıdırlar. Ancak hece sayısını azaltmak veznin kesin olarak bulunamadığı hallerde denemlidir. Aksi takdirde daha fazla okuma yanlışlığına yol açılabilir.*” (Aksoyak 2008: 402).

aruzu kulak için uygulayarak aruzun şiire kazandırdığı müzikaliteden yararlanmış ve aruz kusurunu bir bakıma devre dışı bırakmıştır.¹²

Sonuç

Bu çalışmada 19. yüzyıl şairlerinden olan Cerrâh Ömer Lutfî'nin aruz veznini şiirlerine uygularken kullandığı yöntem ele alındı. Aruz veznini, söyleyişi esas alarak şiirlerinde uygulayan Lutfî, yaygın bir biçimde kullanılan aruz tasarruflarından başka "m, n, r, ş" ve "y" ünsüzlerini "h" ünsüzüne şekilce ulayarak aruz vezniyle ilgili farklı bir tasarrufta bulunmuştur.

Aruzun Türk şiirine tatbikinde ortaya çıkan tasarruflarda, şüphesiz Türk dilinin aruza uygun olmayışı etkili olmuştur. Zira aruz vezni, Türk edebiyatında Fars dilinin özelliklerine göre şekillenmiştir. Bu durum, Türk dilinde aruz tasarruflarında uygulanan çeşitliliği açıklamaktadır. Esasında bu çeşitlilik bir bakıma Türk aruzunu meydana getirirse de şairlerin bu tasarrufları uygulamada ortak bir kanaat getirememeleri, başka bir deyişle kişisel tavır takınmaları, Türk edebiyatı sahasında belirli kural ve kaideleri olan bir Türk aruzunun meydana gelmesine engel olmuştur denilebilir. Bilinen aruz tasarruflarının dışında Lutfî, Türkçenin telaffuzundan yararlanmış ve söyleyişi aruza tatbik etmiştir. Bunu yapmaktaki maksadı ihtiyaç duyduğu yerde açık heceyi temin etmek olmuştur. Şairin, eser üzerinde tasarrufunun fark edilmesini sağlayacak bir işaretinin yahut bir bilgi notunun bulunmayışını, söz konusu tasarrufun şiirin temel işlevi olan okuyuşla fark edileceğini düşünmesi olarak anlayabiliriz.

Sonuç olarak aruz vezni ile ilgili aksaklıkların görüldüğü şiirlerde şairlerin bilinen tasarruflar dışında kişisel birtakım yöntemlere başvurup vurmadığının tespit edilmesi, hem şairin şiir ve sanat anlayışında yapılan yanlış değerlendirmelerin önüne geçecektir hem de şairlerin aruzu Türk

¹² Aruzun şiire tatbikinde uygulanan tasarruflarda genellikle birbirinin zıddı hükmünde yapılan uygulamalar, bu isimlendirmede pay sahibidir. Bu tasarrufta; imâle/zihâf, tahrîk/teskîn, teşdîd/tahfîd gibi birbirinin zıddı şeklinde uygulanan aruz tasarruflarından ve bilhassa "Ünlüyü Ünlüye Ulama" olarak isimlendirilen aruz tasarrufundan mülhem, "Ünsüzün Ünsüze Ulanması" isimlendirmesini uygun bulduk.

diline adapte etmede ne gibi yöntemler kullandıklarını gösterecektir. Bilhassa şiir ve şair asrı olarak nitelenen 18. yüzyıl şiirlerindeki çeşitlilik, halk deyişlerine ve sade Türkçeye yöneliş, aruz vezninin Türk şiirine tatbikinde birtakım “yeni ve farklı” kullanımların araştırılması için bir inceleme sahası olabilir. Aynı zamanda bu gibi dikkatler Türk aruzunun sınırları üzerinde etraflıca düşünmeye ve tartışmaya imkân tanıyacaktır.¹³

Kaynakça

- Aksoyak, İ. Hakkı (2008), “Osmanlı Şairlerinin “Aruz Tasarrufları” ve Araştırmacıların Gereksiz Müdahaleleri”, *Turkish Studies Volume 3/6*, s. 388-403.
- Banarlı, N. Sami (1983), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi C.1*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Belviranlı, Ali Kemâl (1965), *Aruz ve Ahenk*, Konya: Selçuk Yay.
- Çetin, Nihad M. (1991), “Aruz” maddesi, *DİA*, C. 3, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 424-437.
- Dilçin, Cem (1983), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: TDK yay.
- Düzenli, Mesut Bayram; Bulak, Şahan (2018), “Aruz Vezninin Türk Şiirine Tatbikinde Başvurulan İmlâ/Telaffuz Tasarrufları Mahiyetleri”, *SUTAD*, s. 145-171.
- İpekten, Haluk (2016), *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, 20. Baskı, İstanbul: Dergâh yay.

¹³ Aruzun şiire tatbikinde uygulanan bu tasarrufun başka şairlerce de kullanılmış olması muhtemeldir. Ancak yapılacak araştırmalar; geniş ve kapsamlı bir kaynak taraması gerektirdiğinden çalışmamıza konu olan aruz tasarrufunun benzer veya farklı kullanımlarının tespit edilebilmesi, başka çalışmaların/araştırmaların yapılmasını gerekli kılmaktadır. 18 ve 19. yüzyıllarda yaşayan şairlerin divanları başta olmak üzere; söz konusu asırlarda derlenen, asır şairlerini ve şiirlerini ihtiva eden şiir mecmûalarında ve sözü edilen asırlarda aruz vezni ile yazılmış diğer eserlerde “ünsüzün ünsüze ulanması”yla uygulanan aruz tasarrufunun tarafımızca araştırıldığını belirtmek istiyoruz. Araştırmanın neticesine göre; söz konusu aruz tasarrufunun, başka şairlerce de kullanılmışsa eğer, şiire tatbik edilmesindeki kullanım sıklığına ve şiirlere farklı şekillerde de uygulanabildiğine rastlayabiliriz.

- Kaplan, Hasan (2019), “Mısrayı Aruza Uyduran Şair: Zîver ve Şiirlerinde Aruz Tasarrufları”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 1, s. 279-311.
- Kılıç, Atabey (2008), “Aruz İmlâsı Üzerine Notlar”, *Turkish Studies Volume 3/6*, s. 471-487.
- Köksal, M. Fatih (2009), “Metin Neşrinde Vezinle İlgili Problemler, Bazı Tespit ve Teklifler”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 3, s. 63-86.
- Lutfî, *Divan-ı Lutfî*, Ankara Milli Kütüphane: 06 Yz B 967.
- Özgül, M. Kayahan (2018), *Divan Yolundan Pera'ya Selametle*, İstanbul: YKY Yay.
- Pala, İskender (2013), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yay.
- Saraç, M.A. Yekta (2007), *Klâsik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye*, İstanbul: 3F Yayınevi.